

Structurele dynamiek in grensdialecten: Winterswijk (NL) vs. Vreden (D)

Tom F.H. Smits

Universiteit Antwerpen

In een begin 2007 afgeronde socio-dialectologische studie (Smits 2007) werd nagegaan of aan de Nederlands-Duitse staatsgrens een intensifiëring van structurele dialectverschillen kon worden waargenomen. Er kan namelijk van worden uitgegaan dat de staatsgrens een breuk in het continentaal-West-Germaanse dialectcontinuüm vormt, waarbij dialectale structuurverandering aanleiding geeft tot dialectdivergentie over de taalgrens heen. Het onderzoek maakte gebruik van fonologische, morfologische en syntactische variabelen en testte de dialectkennis van een evenredig aantal mannelijke, vrouwelijke, oudere (55+) en jongere (45-) competente, vlotte dialectsprekers (n=40) uit de buursteden Winterswijk (NL) en Vreden (D). A. h. v. de gehanteerde *apparent-time*-onderzoeksmethode kon zogenaamde grensoverschrijdende dialectdivergentie worden aangetoond die leidt tot de consolidatie van een structuurbreuk op dialectniveau langs de grens.

De inleiding bevat een bondig historisch overzicht over de ontwikkeling van de Nederlands-Duitse taalgrens. De methodologische paragraaf 2 belicht naast de onderzoekshypotheses ook de praktische vormgeving van het onderzoek. In de volgende paragraaf (3) worden de resultaten toegelicht met betrekking tot de structuur van de dialecten. Ten slotte worden uit deze resultaten een aantal conclusies getrokken ten aanzien van de grens tussen het Nederlandse en het Duitse taalgebied.

1. Inleiding

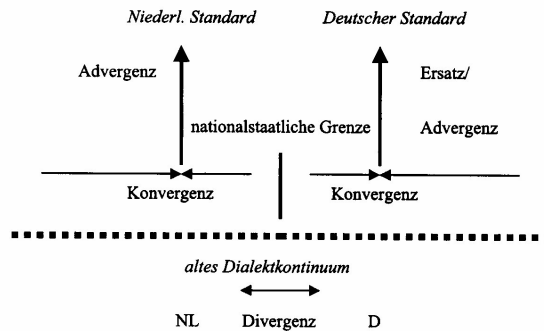
In een historisch overzicht van de Nederlands-Duitse taalgrens moet een onderscheid gemaakt worden tussen een standaardtaalgrens en een dialectgrens. Beide hebben namelijk een verschillende ontwikkeling gekend. Tot in de 16de eeuw

2 Tom F.H. Smits

bestond de huidige grens tussen het Nederlands en het Duits noch als eigenlijke taalgrens, noch als dialectgrens (Goossens 1985:293). Een eerste belangrijke stap op het niveau van de latere standaardtalen is de verdringing van de Nederduitse schrijftaal door het Hoogduits. Dit proces stond niet los van de politieke toestand van die tijd en kwam dus logischerwijze aan een staatsgrens tot stilstand: voor het onderzochte gebied eindigde deze evolutie rond het jaar 1600 aan de grens tussen het Bourgondische en het Westfaalse rijk. Dit is de huidige Nederlands-Duitse staatsgrens (Kremer 1983:50, Peters 2000). Hier eindigden de invloedssferen van de zich later ontwikkelende standaardtalen.

De dialectale grensontwikkeling volgde een ander tijdsverloop: men kan voor de besproken tijdsspanne op dialectaal niveau geen grenzen in engere zin onderscheiden, maar hoogstens van grenszones spreken (Kremer 2004:3396). Terwijl de schrijftalen, de latere standaardtalen, zich in de 17de en 18de eeuw ten westen en ten oosten van de grens verder polariseerden, bleef het met betrekking tot de dialecten bij het continentaal-West-Germaanse continuüm dat door geen wezenlijke linguïstische grenzen werd onderbroken (Goossens 1984:39, 2000:449). Pas in de loop van de 19de eeuw traden langzaam veranderingen in het dialectlandschap op – en dit voornamelijk om redenen die te maken hebben met de modernisering van de samenleving: groeiende mobiliteit, verstedelijking, alfabetisering en schoolplicht, nieuwe communicatiemediën etc. (Mattheier 1980:144 e. v.).

Als dialectgrens tot nog toe onbestaand, lijkt de staatsgrens zich voornamelijk in de periode na de Eerste Wereldoorlog tot een breuklijn te ontwikkelen die naast de standaardtalen nu ook de dialecten van elkaar scheidt en een breuk in het dialectcontinuüm veroorzaakt (Kremer 2000:328, Auer 2004:167 e. v.). In de mate dat de dialectstructuur door de standaardtaal beïnvloed wordt en dus dialectverandering onder de vorm van structuurverlies (*dialect levelling*) onder standaardtalige transferentiedruk plaatsvindt, zal de afstand toenemen tussen de grensdialecten, die alsmaar duidelijker als enerzijds Nederlandse en anderzijds Duitse dialecten met elkaar contrasteren (Goossens 1985:300 e. v. en afb. 1).

Afb. 1: dialectgrensvorming op de Nederlands-Duitse staatsgrens (Auer 2004: 170)

Dit structuurverlies van de dialecten is in belangrijke mate het gevolg van hun functieverlies (*dialect shift*).¹ De nieuwe zogenaamde polyvalentie van de standaardtalen (Besch 1983:1401) brengt namelijk de traditionele gebruiksverhoudingen (diglossie) tussen standaard en dialect aan het wankelen, wat voor de dialecten negatieve gevolgen heeft: voor hun functie en, mede daardoor, ook voor hun structuur.

2. Onderzoeksdesign

De hier gerapporteerde studie onderzoekt hoe en hoe groot de door taalcontact veroorzaakte invloed van de standaardtaal of eventueel van een substandaardtalige variëteit op de fonologie, morfologie en syntaxis van de grensdialecten in Vreden en Winterswijk is – en welke gevolgen die heeft. Ten grondslag ligt de assumptie dat de onderzochte dialecten om redenen die onder functieverlies kunnen worden samengevat onderhevig zijn aan interferentie voornamelijk vanuit een supralokale taalvariëteit. Dit leidt tot permanente transferentie, d.w.z. structuurverlies. En dat heeft op zijn beurt een dynamiek van “grensoverschrijdende” dialectale divergentie tot gevolg, d.w.z. divergentie tussen twee aan weerszijden van de grens gelegen dialecten.

Omdat in het verleden uit dialectvergelijkende studies die langs de Nederlands-Duitse grens werden uitgevoerd (cf. o.a. Kremer 2005, Cornelissen 2005)

¹ Zie voor *dialect shift* en *dialect levelling* Hinskens (1993:40), voor het causale verband tussen functie- en structuurverlies Hagen/Münstermann (1984:78).

4 Tom F.H. Smits

al vaker een verschillende mate van dialectverlies gebleken is, werden volgende structureel-linguïstische hypothesen geformuleerd:

(Hypothese I) Het dialectale structuurverlies is kleiner aan Duitse kant dan aan Nederlandse kant.

(Hypothese II) De staatsgrens vormt ook op dialectniveau een structurele breuklijn.

Deze laatste hypothese is in dit onderzoek een direct gevolg van de voorgaande, zoals in de methodologische sectie zal blijken uit de specifieke keuze van de onderzochte linguïstische variabelen. De studie wil namelijk nagaan of (uit structureel perspectief) vandaag reeds op een overtuigende manier mag worden gesproken van landgebonden dialectverschillen, m.a.w. van grensgebonden horizontale divergentie op dialectniveau.

Voor de meting van de dialectcompetentie en -performantie van de proefpersonen en de toetsing van de structurele hypothesen hanteert de hier voorgestelde studie de *apparent-time*-onderzoeksmethode (cf. pag. 5), waardoor de factor leeftijd ook in het hypothesenapparaat betrokken wordt:

(Hypothese A) Bij de jongere informanten is er meer dialectaal structuurverlies dan bij de oudere informanten.

In de hoger aangehaalde statussen quo van het (grens)dialectologische onderzoek (Kremer 2005, Cornelissen 2005) worden meerdere studies genoemd die de seksen van de proefpersoon verbinden met zijn of haar beheersing en gebruik van het dialect. Onder meer omwille van deze reden werd ten slotte nog een tweede sociolinguïstische hypothese i. v. m. de dialectstructuur geformuleerd:

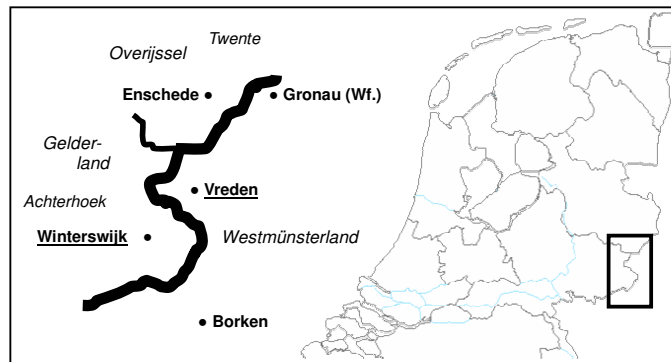
(Hypothese B) Bij de mannelijke informanten is er minder dialectaal structuurverlies dan bij de vrouwelijke informanten.

Ter verifiëring van al deze hypothesen werd een mondelinge enquête afgenomen van 40 “geroutineerde” dialectsprekers, samengesteld uit twintig autochtone Vredenaars en evenveel autochtone Winterswijkers, aan de hand van een schriftelijke vragenlijst met vertalings- en beoordelingsopdrachten (Smits 2005).² De informanten werden geselecteerd naar eigen inschatting of volgens inschatting van kennissen op basis van een sterke natuurlijke vertrouwdheid met en een vlotte beheersing van het dialect. Uit een globale analyse van de antwoorden blijkt dat de dialectvastheid over alle sprekers heen binnen elke sociale subgroep gelijkmatig verdeeld is. Een hoge graad van dialectcompetentie bij alle proefpersonen is van groot belang, omdat de contrastieve inslag van het onderzoek een betrouw-

² Het zou weliswaar beter zijn geweest als er een groter sample had kunnen worden onderzocht. Rekening houdend met het grote aantal linguïstische variabelen en het feit dat de data mondeling (door één persoon) verzameld werden, bleek dit echter onhaalbaar.

bare, homogene vergelijkingsbasis vereist. Daardoor gelden de resultaten vanzelfsprekend enkel voor het in deze studie onderzochte sample. Anderzijds: als de dialectcompetentie van de “goede” dialectspreker vermindert, is het met de globale dialectkennis in het onderzoeksgebied beslist niet beter gesteld.

Voor Vreden (Vr.) en Winterswijk (Ww.) als onderzoeksplaatsen spreekt hun demografische en socio-economische vergelijkbaarheid, maar evenzeer ook de door de literatuur gestaafde veronderstelling dat dit landelijke en relatief afgesloten gebied nog als dialectvast kan gelden (cf. o.a. Schaars 1995:131 e.v., Goossens 2000:442).

Afb. 2: het onderzoeksgebied (kaart van Nederland © Meertens Instituut)

Wat de sociolinguïstische structurering van het onderzoek betreft, moest de leeftijd van de testpersonen ofwel onder 45 ofwel boven 55 jaar liggen. De jongere informantengroep was op het moment van de ondervraging gemiddeld 39 jaar oud, de oudere generatie 68. De onderverdeling in twee leeftijdsgroepen maakt de observatie van taalverandering in *apparent time* mogelijk, d.w.z. observatie van taalverandering niet in reële tijd aan de hand van één en dezelfde spreker, maar op basis van een vergelijking tussen het taalgedrag van een oudere en een jongere spreker (Chambers/Trudgill 1980:165, Labov 1994:44 e.v., Bakkes 1996:15 e.v.). Elke leeftijdscategorie is ook volgens geslacht symmetrisch verdeeld, wat de in tabel 1 weergegeven structurering oplevert.

	Winterswijk		Vreden	
	45- (jong)	55+ (oud)	45- (jong)	55+ (oud)
vrouwelijk	5	5	5	5
mannelijk	5	5	5	5

Tabel 1: verdeling van de informanten volgens woonplaats, leeftijd en geslacht

Het sociale profiel van de informanten qua opleiding, beroepsgroep e.d. is in deze studie ondergeschikt gemaakt aan de dialectcompetentie van de sprekers. Deze beslissing berust o.a. op de veronderstelling dat de spreiding van de dialectcompetentie in het onderzoeksgebied vandaag nog van dien aard is dat bij de selectie van maximaal dialectcompetente sprekers het beroepsniveau een beperkte rol speelt (cf. Sanders 1979:250, Bloemhoff 2005:79). Voor de Nederlandse helft van de informanten kon dit uitgangspunt worden onderzocht, omdat hier de onderscheiden beroeps categorieën (manueel vs. communicatief georiënteerd – Lenz 2003:50) nagenoeg symmetrisch verdeeld zijn. Het bleek dat het belang van de professionele achtergrond voor het dialectale structuurverlies bij het onderzochte sprekerstype inderdaad zeer klein is en geen statistisch significant verschil oplevert.

Om de interpretatie van de taaldata door sociale en attitudinale gegevens te vervolledigen werd het structureel-linguïstische onderzoek met een sociolinguïstische component uitgebreid: van elke proefpersoon werd een sprekersprofiel opgesteld dat naast het sociale profiel van de spreker ook informatie verschaft over zijn of haar “taalbiografie” (o.a. socialisatie, taalgebruik, attitudes). Deze sociolinguïstische gegevens moeten toelaten om, in de lijn van de onderzoekshypotheses, land-, leeftijds-, of seksegebonden verschillen in het dialectgebruik aan het licht te brengen. Zij kunnen in een vervolgstudie met de individuele dialectprestaties van de proefpersonen verbonden worden, zodat kan worden gezocht naar het verband tussen structuur- en functieverlies op sprekersniveau en kan worden vastgesteld welk type spreker welk type spraak produceert.

De 27 onderzochte linguïstische variabelen werden geselecteerd na een grondige studie van de relevante literatuur (cf. Smits 2007 *passim*). Ze beslaan de domeinen van de fonologie, morfologie en syntaxis (cf. Smits 2005:102 en tabel 2).

	Stnl.	Winterswijk	Vreden	Stdt.
fonologie				
(1) wgm. <i>e</i> in open syll. voor steml. plosief	lepel	<i>lèpel</i>	<i>Läpel</i>	Löffel
(2) wgm. korte voc. in open syll. voor stemh. spirant	vleugel	<i>vlögge</i>	<i>Flögge</i>	Flügel
(3) wgm. <i>u</i> voor (r + cons.) resp. [x] met umlaut	bont	<i>bónt</i>	<i>bunt</i>	bunt
	worm	<i>wòrm</i>	<i>Worm</i>	Wurm
	om	<i>umme</i>	<i>üm(me)</i>	um
(4) wgm. <i>ō</i>	voet	<i>voot</i>	<i>Foot</i>	Fuß
(5) wgm. <i>ū</i>	muis	<i>moes</i>	<i>Muus</i>	Maus
(6) <i>e</i> -apocope	lamp	<i>lampe</i>	<i>Lampe</i>	Lampe
(7) wgm. <i>g</i> in anlaut	geld	<i>geld</i>	<i>Geld</i>	Geld
(8) wgm. <i>l</i> voor <i>d/t</i>	oud	<i>old</i>	<i>old</i>	alt
(9) wgm. <i>s</i> + cons. wgm. sk in anlaut wgm. sk in inlaut wgm. sk in auslaut wgm. <i>s</i> + <i>l, m, n, p, t</i> in anlaut	schotel	<i>schöttel(e)</i>	<i>Schöttel</i>	Schüssel
	wassen	<i>wasken</i>	<i>wasken</i>	waschen
	bos	<i>bós</i>	<i>Busch</i>	Busch (Wald)
	spiegel	<i>speegel</i>	<i>Speegel</i>	Spiegel
morfologie				
(10) genus	deksel (n.)	<i>dekkel</i> (m.)	<i>Deckel</i> (m.)	Deckel (m.)
(11) derivatie	handelaar	<i>hèndler</i>	<i>Händler</i>	Händler
(12) mv.-vorming umlaut suffix	bokken	<i>bukke</i>	<i>Bücke</i>	Böcke
	koeien	<i>koone</i>	<i>Kohne</i>	Kühe
(13) diminuering umlaut suffix	armpje	<i>èrmken</i>	<i>Ärmken</i>	Ärmchen
	armpje	<i>èrmken</i>	<i>Ärmken</i>	Ärmchen
(14) wederkerig vnw. (morfologie)	het met elkaar kunnen vinden	<i>zik verstòdòn</i>	<i>sik verstaon</i>	sich verstehen
(15) konjugationsart	vroeg	<i>vro(a)g/vreag</i>	<i>frogg</i>	frage
(16) 3de p. enk. t.t. onregelm. ww. umlaut suffix	loopt	<i>løp</i>	<i>løpp</i>	läuft
	loopt	<i>løp</i>	<i>løpp</i>	läuft
(17) eenheidsmeervoud	hebben, hebben, hebben	<i>hebb(e)t, hebb(e)t, hebb(e)t</i>	<i>håbbt, håbbt, håbbt</i>	haben, habt, haben

	Stnl.	Winterswijk	Vreden	Std.
(18) o.v.t. regelm. ww.	probeerde	<i>preb(i)earn</i>	<i>probéérn</i>	probierte
(19) volt. deelw. <i>prefix</i> <i>suffix</i>	gelopen	<i>eloapene</i>	<i>loopen</i>	gelaufen
	gelopen	<i>eloapene</i>	<i>loopen</i>	gelaufen
syntaxis				
(20) reflex. constructies ww.	(uit)rusten	<i>zik (oet)røsten</i>	<i>sik uutrøsten</i>	sich ausruhen
	neem een stok mee	<i>nèmp ów ne stok mèt</i>	<i>nemm di noch [ne Stock] met</i>	nimm (dir) einen Stock mit
(21) lidwoordconstructies	hij schudde zijn hoofd	<i>hee schudde-ken mèt de kop</i>	<i>he schudden den Kopp</i>	er schüttelte den Kopf
(22) <i>band-lek</i> -constructies	zijn vrouw is ziek	<i>hee hèf de vrouwe zEEK</i>	<i>de häff de Frou krank</i>	seine Frau ist krank
(23) werkwoordplaatsing	hij heeft dat niet willen doen	<i>hee hef dat neet doon willen</i>	<i>?he häff dat nich doon wollen</i>	er hat das nicht tun wollen
(24) werkwoordkeuze v.v.t. <i>toek.t.</i>	hij is met niets begonnen	<i>?hee is mèt niks begónne</i>	<i>he is met nix anefongen</i>	er hat mit nichts angefangen
	dat zal wel zo zijn	<i>[dat] zal wal zoa wèzzen</i>	<i>[d]at sall wall so wenn</i>	das wird wohl so sein
(25) splitsing vornaamwoordelijk bijwoord	daar is de tijd mee vergaan	<i>?dòr is de tied mèt vergòne</i>	<i>daor is de Tied met hengaon</i>	damit ist die Zeit vergangen
(26) voegwoord <i>dat(t)</i>	hij heeft gezegd dat hij aan mij zou denken	<i>hee hef ezeg hee zol an mi denken</i>	<i>?he häff säggt he sall an mi denken</i>	er hat gesagt, er wird an mich denken
(27) imperatiefplaatsing	laat dat!	<i>dat lòdt hen!</i>	<i>?dat laot wenn'!</i>	das lass sein!

Tabel 2: onderzochte linguïstische variabelen – met voorbeelden uit het Standaardnederlands, -duits en uit de dialecten van Winterswijk en Vreden (dialectvoorbeelden uit Deunk 1982 en Piirainen/Elling 1992; een vraagteken staat bij gereconstrueerde voorbeelden die uitgaan van gelijkaardige informatie uit de vermelde bronnen)

Belangrijk bij de selectie van de variabelen was het bestaan van een structureel contrast tussen de betrokken taalvariëteiten, zodat interferentie vanuit één van deze variëteiten duidelijk kon worden vastgesteld aan de opheffing van het structurele verschil. Dit noodzakelijke contrast situeert zich, afhankelijk van de varia-

bele, tussen het Nederlands en de dialecten (bijv. bij variabele (6), de apocope van de doffe eindklinker), tussen de standaardtalen en de dialecten (bijv. bij variabele (18), de keuze van de werkwoordsuitgang in de onvoltooid verleden tijd) of tussen de dialecten en het Duits (bijv. bij variabele (25), de splitsing van het voornaamwoordelijk bijwoord).³

3. Resultaten m.b.t. de dialectstructuur

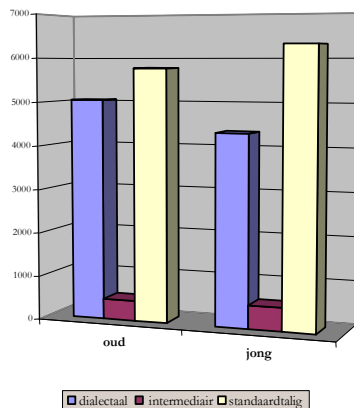
Enkel de hoofdlijnen van de onderzoeksresultaten, die ook in de hypotheses worden aangeduid, zullen hier behandeld worden. Met betrekking tot de verwerking en analyse van de data moet vooraf nog worden vermeld dat de antwoorddata van de proefpersonen als “dialectaal” gecodeerd werden wanneer de gegeven variant enkel in het dialect voorkomt. Als de vorm zowel standaardtalig als dialectaal is of enkel tot het bestand van de standaardtaal behoort, werd hij als “standaardtalig” gekwalificeerd. Varianten die tot geen van beide systemen behoren, kregen het label “intermediair”.⁴

Volgens hypothese A is het dialectale structuurverlies het grootst bij de jongere informantengroep. De dialectvertalingen door de informanten van de oudere generatie worden inderdaad gekenmerkt door een groter dialectgehalte (d.w.z. meer dialectale varianten) – namelijk 5044 (Ww. 2970 + Vr. 2074) op een totaal van 9400 dialectale varianten – dan de vertalingen van de jongere generatie met 4356 dialectvormen (Ww. 2502 + Vr. 1854). Tijdens de dialectopnamen gebruikten de jongere sprekers dan weer meer intermediaire of tussenvormen (jong: 537 (Ww. 188 + Vr. 349) t.o.v. oud: 460 (Ww. 155 + Vr. 305) op een totaal van 997 intermediaire vormen) en ook meer standaardtalige varianten (jong: 6317 (Ww. 2926 + Vr. 3391) t.o.v. oud: 5777 (Ww. 2519 + Vr. 3258) op een totaal van 12094 standaardtalige varianten), wat wijst op een groter dialectaal structuurverlies. Deze overigens statistisch significante verdeling (Pearson $\chi^2 = 80,19$; $df = 2$; $p < 0,01$) bevestigt de hypothese. Het bovenstaande staafdiagram geeft de verdeling van de taaldata over de twee leeftijdscategorieën weer (zonder onderscheid van stad c. q. land). Ten aanzien van de vraag naar het dialectale structuurverlies mag de hoogte van de kolommen alleszins enkel relatief (in verhouding met dezelfde zuil bij de contrasterende sociale groep) en niet absoluut geïnterpreteerd

³ Meer informatie over de selectie van de linguïstische variabelen alsook over de keuze en het profiel van de informanten is verder te vinden in Smits (2007).

⁴ Verschillende oorzaken kunnen aan de basis liggen van deze noch (basis)dialectale, noch standaardtalige “intermediaire” varianten: *interlanguage*-producten (cf. *intermediate variety* bij van Coetsem 1992:18), hyperdialectismen en andere door taalverlies veroorzaakte vormen, maar ook varianten die een endogene, natuurlijke dialectverandering aantonen (van Bree 1985:17 e.v.). Voor meer informatie over de verwerking van de onderzoeksdata zie Smits (2007:53 e.v., 259).

worden. Door de gehanteerde analysemethode bevat de standaardtalige categorie immers ook varianten die eveneens tot de dialecten behoren (cf. ook Smits 2007:261).

Grafiek 1: verdeling van de fonologische, morfologische en syntactische data (varianten) volgens taalvariëteit en leeftijd

Volgens de hypothese omtrent het seksegebonden structuurverlies (hypothese B) bevat het dialect van de vrouwelijke informanten minder dialectale en meer standaardtalige elementen dan het dialect van de mannen. Cijfermatig wordt de hypothese door de resultaten bevestigd: we tellen 4722 (Ww. 2737 + Vr. 1985) dialectale varianten bij de mannen t.o.v. 4678 (Ww. 2735 + Vr. 1943) bij de vrouwen op een totaal van 9400 dialectale varianten. Daartegenover staat dat de vrouwen in hun dialect(vertalingen) 6576 intermediaire (Ww. 161 + Vr. 325) en standaardtalige (Ww. 2749 + Vr. 3341) varianten gebruiken ten opzichte van 6515 intermediaire (Ww. 182+ Vr. 329) en standaardtalige (Ww. 2696 + Vr. 3308) vormen bij de mannen op een totaal van 13091 respectievelijke varianten. De variabele “sekse” leidt echter niet tot een statistisch significant verschil. Er is derhalve vanuit statistisch oogpunt niet voldoende evidentie om de hypothese dat het dialect van de mannelijke informanten minder structuurverlies zou vertonen dan dat van de vrouwelijke testpersonen bevestigd te zien.

Dat het dialectale structuurverlies kleiner is aan Duitse kant dan aan Nederlandse kant (hypothese I) alsook de taalstructurele aard van de staatsgrens (hypothese II) kan worden onderzocht met behulp van het *apparent-time*-perspectief dat in het onderzoek is ingebouwd waarbij, zoals bekend, taalverandering in reë-

le tijd gesimuleerd wordt. De nieuwe functie van de staatsgrens als dialectgrens kan worden aangetoond wanneer:

- 1) de jongere informantengroep een (statistisch significant) lagere dialectcompetentie heeft dan de oudere groep; er m.a.w. een duidelijk generatiegebonden dialectverlies is.
- 2) de dialectstructuur die verdwijnt plaats maakt voor inherent verschillende, bijv. standaardtalige, structurelementen.

De contrastiviteit op standaardtaalniveau die bij de keuze van de linguïstische variabelen in dit onderzoek principieel werd nagestreefd, laat een eenvoudige vaststelling van dialectgrensvorming toe op basis van advergentie⁵ van de dialectale varianten naar de standaardtaal. Dit leidt ipso facto tot divergentie tussen het Winterswijkse en het Vredense dialect. In feite volstaat een éézijdige structurele verandering in de richting van de eigen standaardtaal om de betrokken isoglosse met de staatsgrens te doen samenvallen.

Onder de onderzochte linguïstische variabelen bevinden zich naast variabelen waarvan de standaardtalige varianten met elkaar contrasteren (cf. vb. 1, 2) alleszins ook een minderheid van zes variabelen waarbij het structurele contrast zich bevindt tussen de grensdialecten en de twee standaardtalen: variabelen 2, 4, 16: suffix, 18, 19 en 22 (cf. vb. 3).

- (1) vocaalkwaliteit in Stnl. *muis* – Ww./Vr. *moes* – Stdt. *Maus*
- (2) vocaalkwantiteit in Stnl. *lepel* – Ww./Vr. *lèèpel* – Stdt. *Löffel*
- (3) vocaalkwantiteit in Stnl. *vleugel* – Ww./Vr. *vlöggel* – Stdt. *Flügel*

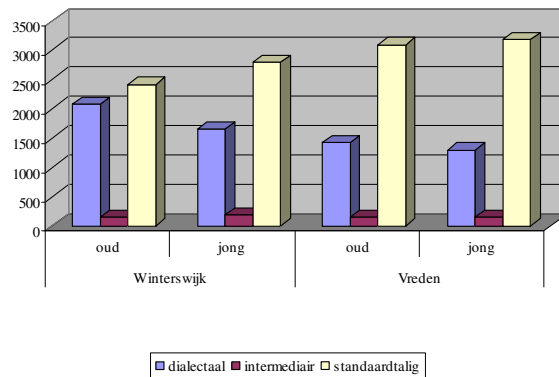
De hypothese over de dialectgrensvorming (hypothese II) dient bijgevolg in twee stappen geverifieerd te worden, waarbij de variabelen van de twee categorieën afzonderlijk worden geanalyseerd. Voor wat de variabelen met contrasterende standaardtalige varianten betreft, volstaat nl. weliswaar een éézijdige advergentie voor dialectdivergentie, maar is ook advergentie in beide grensdialecten een mogelijkheid. Bij de tweede categorie variabelen is een éézijdige advergentie daarentegen net de voorwaarde voor dialectgrensvorming op de staatsgrens.

Voor de toetsing van de hypothese naar het landgebonden verschil in de mate van het dialectale structuurverlies (hypothese I) is deze tweedeling niet nodig, maar kunnen de resultaten als één geheel, weliswaar voor de twee helften van het onderzoeksgebied afzonderlijk, in *apparent time* worden beschouwd. Als daarbij blijkt dat horizontale divergentie voornamelijk het gevolg is van generatiegebonden

⁵ D.i. “éézijdige convergentie”, bijv. bij transferentie (hier als gestabiliseerde interferentie of ontlening te verstaan) van een standaardtalige variant in het dialect (cf. Mattheier 1996 en *Advergenz* in afb. 1).

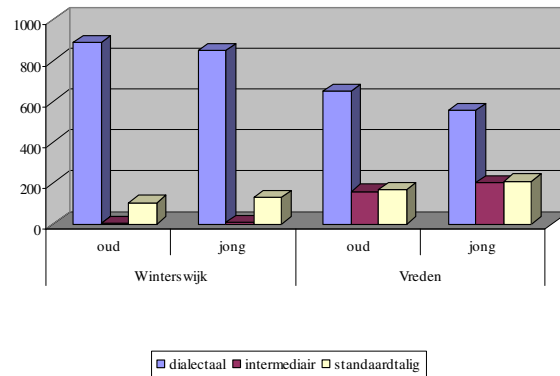
den dialectverlies bij de Winterswijkse informanten, wordt de hypothese aangenomen.

Grafiek 2 toont de verdeling van de varianten in de eerste variabelencategorie (d.w.z. die variabelen waarvan de standaardtalige varianten met elkaar contrasteren) volgens stad/land en leeftijdsgroep. Zowel in Winterswijk als in Vreden is het verschil in dialectperformantie tussen de twee generaties statistisch significant (Ww.: Pearson $\chi^2 = 80,12$; $df = 2$; $p < 0,01$ en Vr.: Pearson $\chi^2 = 7,08$; $df = 2$; $p < 0,03$). Dit verschil neemt de vorm aan van een dalend aantal geantwoorde dialectale varianten in de overgang van de oudere naar de jongere generatie (Ww. oud: 2048 – jong: 1654 en Vr. oud: 1425 – jong: 1298) alsmede een omgekeerd evenredige toename bij de niet-dialectale intermediaire en standaardtalige varianten (Ww. oud: 2565 – jong: 2977 en Vr. oud: 3236 – jong: 3327).

Grafiek 2: verdeling van de fonologische, morfologische en syntactische data (varianten) volgens leeftijd, land en taalvariëteit (eerste variabelencategorie)

Grafiek 3 toont voor de resterende linguïstische variabelen (waarbij de twee standaardtalen en de twee dialecten telkens hetzelfde structurele uitgangspunt delen) dezelfde verdeling volgens stad/land en leeftijd. Ook voor deze taalelementen valt op hoe het gebruik van dialectaal taal materiaal in *apparent time* afneemt (Ww. oud: 886 – jong: 848 en Vr. oud: 649 – jong: 556) tegenover een toenemend aantal niet-dialectale varianten (Ww. oud: 109 – jong: 137 en Vr. oud: 327 – jong: 413). Voor een statistisch significant verschil zorgt deze dynamiek enkel aan de Duitse kant van de grens (Pearson $\chi^2 = 17,15$; $df = 2$; $p < 0,01$), wat voor deze categorie precies ook een voorwaarde voor divergentie tussen de grensdialecten was.

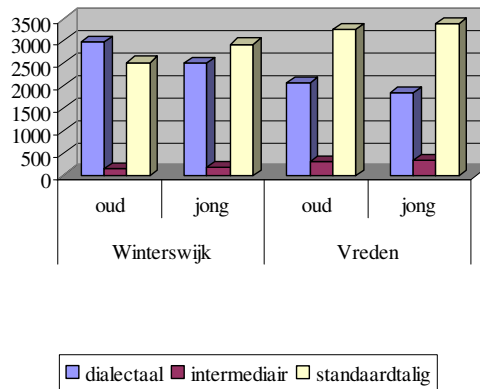

Grafiek 3: verdeling van de fonologische, morfologische en syntactische data (varianten) volgens leeftijd, land en taalvariëteit (tweede variabelencategorie)

Het besluit dat uit beide deelresultaten volgens de *apparent-time*-visie kan worden getrokken is dat het structuurverlies van de dialecten toeneemt ten voordele van voornamelijk standaardtalige structurelementen. De aard van de onderzochte taalstructuren leidt er automatisch toe dat met deze dialectontwikkeling ook de divergentie tussen de grensdialecten aangetoond wordt – en bijgevolg het samenvallen van een aanzienlijke isoglossenbundel met de staatsgrens, zoals in hypothese II werd geformuleerd.

In grafiek 4, die de dynamiek binnen de grensdialecten in *apparent-time*-perspectief nu in een volledig overzicht toont, werden de gegevens van alle linguïstische variabelen gebundeld. Op die manier kunnen de (dialect)prestaties van de proefpersonen volgens hun woonplaats c.q. nationaliteit tegenover elkaar geplaatst worden. Hypothese I stelt namelijk dat het structuurverlies in het onderzochte Winterswijkse dialect groter is dan in het onderzochte naburige Duitse dialect. Ook deze hypothese wordt bevestigd: het aandeel van het label “dialectaal” neemt in Winterswijk in *apparent time* af van 2970 naar 2502, d.w.z. een *apparent-time*-dialectverlies van 8 % op het totaal van de data voor Winterswijk. Dit verschil tussen de ondervraagde ouderen en jongeren is statistisch significant (Pearson $\chi^2 = 73,55$; $df = 2$; $p < 0,01$). In Vreden vinden we 2074 dialectantwoorden bij de oudere generatie en slechts 1854 bij de jongere generatie, d.w.z. een *apparent-time*-dialectverlies van 3,5 % op het totaal van de Vredense gege-

vens. Ook hier is het verschil tussen beide leeftijdsgroepen statistisch significant (Pearson $\chi^2 = 17,78$; $df = 2$; $p < 0,01$).⁶

Grafiek 4: verdeling van de fonologische, morfologische en syntactische data (varianten) volgens leeftijd, land en taalvariëteit (alle variabelen)

4. Besluit

De staatkundige grenslijn is voortaan niet meer enkel te beschouwen als de grens tussen de standaardtalen Nederlands en Duits en/of als de grens tussen hun beider omgangstalen, zoals Goossens (1984:37) beschrijft, maar blijkt nu ook als dialectgrens meer en meer een feit te zijn. Met de bevestiging van de structureel-linguïstische hypothesen werd de geldigheid van de wellicht prominentste assumpties uit het onderzoek aangetoond: de consolidering van de staatsgrens tussen Winterswijk en Vreden als dialectgrens evenals de verschillende manier waarop dit proces aan weerszijde van die grens verloopt.

Voor de twee delen van het onderzoeksgebied geldt dat het dialect vandaag meer dan vroeger met andere taalvariëteiten in concurrentie geraakt. In zijn dagelijkse functie concurreert het dialect op de eerste plaats met de regionale omgangstaal. Het Winterswijkse dialect staat structureel gezien merkkelijk dicht bij

⁶ Verder stijgen in de dialectperformantie van de Winterswijkse proefpersonen de intermediaire varianten van 155 naar 188 (+ 0,5 % van het totale aantal Winterswijkse data) en de standaardtalige van 2519 naar 2926 (+ 7 %) en verloopt de generatiegebonden toename in Vreden m. b. t. de gebruikte intermediaire varianten van 305 naar 349 (+ 1 % van het datatotaal in Vreden) en die uit de standaardtaal van 3258 naar 3391 (+ 3 %).

de standaardtaal dan het Nederduitse dialect van Vreden bij de historisch vreemde Duitse standaard, die zich uit Hoogduits substraat ontwikkelde. Omdat structurele verwantschap interferenties bevordert (Bellmann 1983:110 e.v.), komt het in Nederlandse grensdialecten makkelijker tot *levelling* onder invloed van de standaardtaal dan aan de Duitse kant van de grens, wat een (Oost-)Nederlands continuüm met graduele realisaties van het dialect tot resultaat heeft. Dit fenomeen van *style shifting*, waarbij sprekers van dialectal(er)e op standaardtalig(er)e registers kunnen overgaan en omgekeerd, vinden we in de Nederlandse helft van het onderzoeksgebied. Dezelfde tendens wordt bijvoorbeeld ook aangetroffen in Middel- en Opperduitse dialecten, die een vergelijkbaar grote structurele verwantschap met de standaardtaal kennen (o.a. Scheutz 1999, Lenz 2003). Dit verticale continuüm met geleidelijke overgangen betekent dus allicht ook een kleiner functieverlies voor het dialect, want het kan met telkens kleine aanpassingen aan elke dagelijkse gesprekssituatie worden aangepast, maar dit laatste kan – of moet – op zijn beurt een groter structuurverlies impliceren.

In het Nederduitse deel van het onderzoeksgebied zijn er nauwelijks fundamentele structurele verschillen tussen de omgangstaal en de standaardtaal (Eichhoff 1997:186) en biedt de grotere systeemaafstand tussen beide en het dialect een gering interferentiepotentieel. Hier kan de dialectspreker slechts overgaan op een andere taalvariëteit door middel van *code switching* (*Sprachwechsel*, cf. *Ersatz* in afb. 1): een duidelijke, abrupte omschakeling van het ene naar het andere taal(sub)systeem. Het dialect is door zijn extreme positie dan wel functioneel gelimiteerd, maar kan dankzij het zeer kleine interferentiepotentieel beter zijn oorspronkelijke structuur behouden.

De hoofdhypothese over de dialectgrensvorming op de staats- en taalgrens wordt dus niet enkel bevestigd door het aangetoonde *apparent-time*-structuurverlies, waarbij initieel identieke dialectelementen door verschillende niet-dialectale of standaardtalige elementen vervangen worden. Ze vindt ook een bevestiging in de inherent verschillende ontwikkeling van de grensdialecten:

[W]ith the rise of the modern nation state in the nineteenth century, accompanied in the twentieth century by the emergence of modern communications, improved transportation networks, greater geographical and social mobility of populations, and universal education, political borders have become a far more potent factor in dialect divergence and convergence. In many parts of the developed world, and particularly on the European Continent, dialect areas or dialect continua that are divided by international borders are, in many cases, beginning to show signs of divergence, either as a consequence of **cross-border differences in the degree of cross-dialectal levelling or dialect maintenance**, or as a result of **convergence towards different superposed standard languages**. (Woolhiser 2006:236 – markering T.S.)

Het zijn beide processen die aan de basis liggen van niet enkel de lexicale (Kremer 1979), maar ook de fonologische, morfologische en syntactische consolidering van de Nederlands-Duitse staatsgrens als dialectgrens.

5. Literatuur

- Auer, P. (2004) 'Sprache, Grenze, Raum'. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 23, 149-179.
- Bakkes, P. (1996) *Variatie en verandering in het Montforts. Taalstructurele en sociolinguïstische aspecten van een veranderend dorpsdialect*. P.J. Meertens-Instituut, Amsterdam.
- Bellmann, G. (1983) 'Probleme des Substandards im Deutschen'. In Mattheier, K.J., ed., *Aspekte der Dialekttheorie*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 105-133.
- Besch, W. (1983) 'Entstehung und Ausprägung der binnensprachlichen Diglossie im Deutschen'. In W. Besch et al., eds, *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1399-1411.
- Bloemhoff, H. (2005) *Taaltelling Nedersaksisch. Een enquête naar het gebruik en de beheersing van het Nedersaksisch in Nederland*. Sasland, Groningen.
- Chambers, J.K. en Trudgill, P. (1980) *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge e.a.
- Cornelissen, G. (2005) 'Grensdialectologie tussen Arnhem en Aken'. *Taal en tongval* 57/1, 44-60.
- De Corte, B. en Kremer, L. (1993) 'Sprachliche Überfremdung und Mundartgebrauch. Eine Ortssprachenstudie im nördlichen Ruhrgebietsvorland (Klein Reken/ Westfalen)'. In L. Kremer, ed., *Diglossiestudien. Dialekt und Standardsprache im niederländisch-deutschen Grenzland*. Landeskundliches Institut Westmünsterland, Vreden, 21-56.
- Deunk, G.H. (1982) *Nieuw Winterswijk's Woordenboek*. Sasland, Groningen.
- Eichhoff, J. (1997) 'Der "Wortatlas der deutschen Umgangssprachen": Neue Wege, neue Erkenntnisse'. In G. Stickel, ed., *Varietäten des Deutschen. Regional- und Umgangssprachen. Jahrbuch 1996 des Instituts für deutsche Sprache*. de Gruyter, Berlin, New York, 183-220.
- Giesbers, C., van Hout, R. en van Bezooijen, R. (2005) 'Dialect op de grens van twee talen. Een onderzoek naar dialectgebruik en attitude in het Kleverlands'. *Taal en tongval* 57/1, 61-88.
- Goossens, J. (1984) 'Die Herausbildung der deutsch-niederländischen Sprachgrenze. Ergebnisse und Desiderate der Forschung'. In W. Besch, ed., *Festschrift für Siegfried Grosse zum 60. Geburtstag*. Göppingen, 23-44.

- Goossens, J. (1985) 'Herauslösung und Herausbildung des Niederländischen'. In P.S. Ureland, ed., *Entstehung von Sprachen und Völkern. Glotto- und ethnogenetische Aspekte europäischer Sprachen*. Max Niemeyer, Tübingen, 287-304.
- Goossens, J. (2000) 'Zwischen Niederdeutsch und Niederländisch. Die Dynamik der ostniederländischen Sprachlandschaft'. In H. Eickmans, L. Geeraerd en R. Peters, eds, *Ausgewählte Schriften zur niederländischen und deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft. Jan Goossens*. Waxmann, Münster e. a., 425-450.
- Hagen, A.M. en Münstermann, H.G.W. (1984) 'Functieverlies en structuurverlies bij minderheidstalen en dialecten'. *Handelingen van het acht en dertigste Nederlands filologencongres*. APA-Holland universiteits pers, Amsterdam, Maarssen, 63-84.
- Hinskens, F. (1993) 'Dialectnivellering en regiolectvorming. Bevindingen en beschouwingen'. In F. Hinskens et al., eds, *Dialectverlies en regiolectvorming. Taal en tongval themanummer 6*, 40-61.
- Kremer, L. (1979) *Grenzmundarten und Mundartgrenzen. Untersuchungen zur wortgeographischen Funktion der Staatsgrenze im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet*. Böhlau, Keulen, Wenen.
- Kremer, L. (1983) *Mundart im Westmünsterland: Aufbau, Gebrauch, Literatur*. Borken.
- Kremer, L. (2000) 'Westfälische Sprachgeschichte von 1850 bis zur Gegenwart'. In J. Macha, E. Neuss en R. Peters, eds, *Rheinisch-westfälische Sprachgeschichte*. Böhlau, Keulen e. a., 315-335.
- Kremer, L. (2004) 'Geschichte der deutsch-friesischen und deutsch-niederländischen Sprachgrenze'. In W. Besch et al., eds, *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 3390-3404.
- Kremer, L. (2005) 'Grenzdialektologie zwischen Emmerich und Emden. Eine bibliographische Übersicht'. *Taal en tongval 57/1*, 26-43.
- Labov, W. (1994) *Principles of linguistic change. Volume 1: internal factors*. Blackwell, Oxford, Cambridge.
- Lenz, A.N. (2003) *Struktur und Dynamik des Substandards. Eine Studie zum Westmitteldeutschen (Wittlich/Eifel)*. Franz Steiner, Wiesbaden.
- Mattheier, K.J. (1980) *Pragmatik und Soziologie der Dialekte: Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Quelle und Meyer, Heidelberg.
- Mattheier, K.J. (1996) 'Varietätenkonvergenz. Überlegungen zu einem Baustein einer Theorie der Sprachvariation.' *Sociolinguistica 10*, 31-52.
- Peters, R. (2000) 'Westfälische Sprachgeschichte von 1500 bis 1625'. In J. Macha, E. Neuss en R. Peters, eds, *Rheinisch-westfälische Sprachgeschichte*. Böhlau, Keulen e. a., 165-179.
- Piirainen, E. en Wilhelm Elling (1992) *Wörterbuch der westmünsterländischen Mundart*. Heimatverein Vreden, Vreden.

- Sanders, W. (1979) 'Interferenz im Niederdeutschen'. In W. Kramer et al., eds, *Gedenkschrift für Heinrich Wesche*. Karl Wachholtz, Neumünster, 227-253.
- Schaars, A.H.G. (1995) 'Schommel, skommel, skommele; schommeligen in Gelderse dialecten'. In R. Belemans en H.H.A. van de Wijngaard, ed, *Dialect in beweging. 100 jaar na de enquêtes van Willems en Aardrijkskundig Genootschap*. Stichting Nederlandse Dialecten, Groesbeek, 123-136.
- Scheutz, H. (1999) 'Umgangssprache als Ergebnis von Konvergenz- und Divergenzprozessen zwischen Dialekt und Standardsprache'. In T. Stehl, ed., *Dialektgenerationen, Dialektfunktionen, Sprachwandel*. Gunter Narr, Tübingen, 105-131.
- Smits, T.F.H. (2005) 'Dialectverandering grensoverschrijdend bekeken: methodologische overwegingen bij een sociodialectologisch onderzoek in West-Münsterland (D) en de Achterhoek (NL)'. *Taal en tongval* 57/1, 89-110.
- Smits, T.F.H. (2007) *Strukturwandel in Grenzdialekten. Die Konsolidierung der niederländisch-deutschen Staatsgrenze als Dialektgrenze*. Proefschrift Universiteit Antwerpen.
- van Bree, C. (1985) 'Structuurverlies en structuurbehoud in het dialect van Haaksbergen en Enschede. Een onderzoek naar verschillen in resistentie'. *Leuvense bijdragen* 1, 1-35.
- van Coetsem, F. (1992) 'The interaction between dialect and standard language, and the question of language internationalization viewed from the standpoint of the Germanic languages'. In J.A. van Leuvensteijn en J.B. Berns, eds, *Dialect and Standard Language/Dialekt und Standardsprache in the English, Dutch, German and Norwegian Language Areas*. North-Holland, Amsterdam e.a., 15-70.
- Woolhisser, C. (2006) 'Political borders and dialect divergence/convergence in Europe'. In P. Auer, F. Hinskens en P. Kerswill, eds, *Dialect change. Convergence and divergence in European languages*. Cambridge University Press, Cambridge, 236-262.